

H. Fethi Gözler, *Ziya Paşa'nın Tercî-i Bend'i ve Terkîb-i Bend'i Üzerine Düşünceler*, Ankara 1987; Metin Kayahan Özgül, *Türk Edebiyatında Sijâsi Rûyâlar*, Ankara, ts. (Akçağ Yayınları), s. 21-30; Hüseyin Çelik, *Ali Suavi ve Dönemi*, İstanbul 1994, s. 186-209, 244-265, 784; a.m.f., "Hürriyet", *DİA*, XVIII, 505-507; Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu* (trc. Mümtaz'er Türköne v.dğr.), İstanbul 1996, s. 373-397; Birol Emil, *Türk Kültür ve Edebiyatından 2: Şahsiyetler*, Ankara, ts. (Akçağ Yayınları), s. 37-72; İsmail Parlatur, "Ziya Paşa'nın Emil Çevirisi", *TDL*, sy. 573 (1999), s. 772-773; Mustafa Apaydın, *Türk Hiciv Edebiyatında Ziya Paşa*, Ankara 2001; Nurullah Çetin, "Ziya Paşa", *Tanzimat Edebiyatı* (ed. İsmail Parlatur), Ankara 2006, s. 127-199; Hasan Kolcu, *Ziya Paşa'nın Zafername'sine Reddiyye ve Tekzibiyye*, İstanbul 2007; Ali Budak, *Ziya Paşa'nın Ironi ve Parodi Şaheseri Zafername (Çağdaş Kuramlarla Bir Satir Analizi)*, İstanbul 2013; Nejdîet Sançar, "Ziya Paşa'nın Eserleri ve Eserlerinin Çeşitli Basımları", *Türk Kütüphaneçiler Derneği Bülteni*, V/1, Ankara 1956, s. 1-14.

ABDULLAH UÇMAN

ZİYÂ PAŞA

(1849-1929)

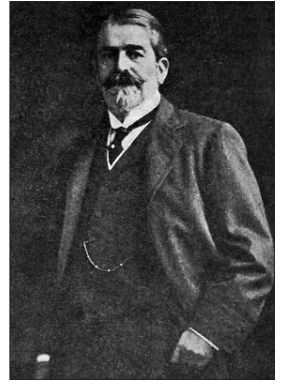
Türk devlet adamı, bestekâr.

Ramazan 1265 (Temmuz-Ağustos 1849) tarihinde İstanbul'da doğdu. Yanyalı Müftizâde Mehmed Şâkir Bey'in oğludur. Asıl adı Mehmed Yûsuf Ziyâ olup ünlü şarkı bestekârı Suphi Ziya Özbekkan'ın babasıdır. İlk ve orta öğreniminden sonra özel hocalardan ders alarak edebiyat ve siyasî ilimler konusunda yetişti, bu arada Fransızca öğrendi. On bir yaşında iken babasının görev yaptığı Meclis-i Muhâsebe-i Mâlîyye kâtip yardımcılığına girerek eğitimini ilerletti. 3 Ekim 1864'te başlayan Hâriciye Nezâreti Mektûbî Kalemi kâtip yardımcılığı görevi 31 Temmuz 1868'de birinci sınıf kâtip yardımcılığı ile devam etti. Ertesi yıl getirildiği Berlin Sefâreti ikinci kâtiplik görevi takip etti. Bu arada İstanbul'a dönüp Sadrazam ve Hariciye Nâzırı Âlî Paşa'nın kâtipliğini yaptıktan sonra Atina ve Petersburg sefâretlerinde başkâtip ve bir süre maslahatgûzar olarak görev yaptı. 2 Ağustos 1876'da getirildiği Hâriciye Nezâreti Umûr-ı Şehbenderî Müdürlüğü'ndeki başarıları üzerine 21 Eylül 1885'te Belgrad ortaelçiliğiyle vazifelendirildi. 21 Kasım 1889 tarihinde Roma büyükelçiliğine tayin edildi. Bunu Viyana, Paris, Washington (27 Şubat 1910) büyükelçilikleri izledi. 24 Ekim 1866'da kendisine râbia, ardından sâlise ve bâlâ ile vezirlik rütbeleri verildi. Birinci rütbe Sırbistan Krallığı Takova nişanının yanı sıra Birinci

Mecîdî, Birinci Osmani ve Murassa' Osmani nişanları ile taltif edildi. Paris büyükelçisi iken merkeze çağrıldı; Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi âzalığına ve Şirket-i Hayriyye Meclis-i İdâre reisliğine getirildi. 23 Mart 1901'de Defter-i Hâkânî, daha sonra Ticaret ve Sanayi ve Maarif nâzırı olarak görevlendirildi. Kasım 1922 tarihine kadar Meclis-i A'yan üyeliğinde bulunan Ziyâ Paşa vefat edince Büyükkada Mezarlığı'na defnedildi. Adı daha sonra Büyükkada'da bir sokağa verildi.

Sultan Abdülaziz devrinde yetişen, II. Abdülhamid ve Meşrutiyet devirlerinin önemli devlet adamlarından olan Yûsuf Ziyâ Paşa, müsikeye olan sevgisi ve bestekârlığı ile de Osmanlı döneminin son müsikîşinasları arasında yer aldı. Bahariye Mevlevîhânesi şeyhlerinden Hüseyin Fahreddin Dede ile birlikte büyüdü, ilk müsikeyi bilgilerini bu mevlevîhâne edindi ve Mevlevîyye tarikatına intisap etti. Dergâhta âyinhan olarak mutribe devam etti. Kanûnî Ömer Efendi'den mandalsız kanun öğrendi. İyî seviyede ud çalmasına rağmen daha çok kanûnî olarak tanındı. Nişantaşı'ndaki konağı onun İstanbul'da bulunduğu dönemlerde müsikîşinasların katıldığı, müsikeyi icra ve sohbetlerinin yapıldığı bir sanat mahfili oldu. İlk dönemlerde Hacı Ârif Bey, Sermüezzîn Rifat Bey, Üdî Şâkir Paşa, Şevki Bey, Hacı Fâik Bey gibi üstatların devam ettiği bu toplantılar, Ziyâ Paşa'nın uzun süren dış görevlerinden İstanbul'a dönüşünden sonra Üsküdarlı Bestenigâr Ziyâ Bey, Kaşyarak Hüsâmeddin, Hacı Kirâmî Efendi, Hâfiz Şaşı Osman Efendi, Muallim İsmâil Hakkî Bey, Tanbûrî Cemil Bey, Ali Rifat Bey (Çağatay), Kanûnî Hacı Ârif Bey, Kemeççi Vasilakî, Nezyen Tefvik (Kolaylı), Üdî Nevres Bey, Kemânî Kirkor, Kemânî Ağa Aleksan, Rauf Yektâ Bey, Lavtacî Andon gibi ses ve saz üstatlarıyla sürdü. Bu toplantılar oğlu Suphi Ziya'nın yetişmesinde önemli bir etken olmuştur.

Ziyâ Paşa, 1 Ocak 1917 tarihinde Maarif Nâzırı Ahmed Şükrü Bey zamanında Vekiller Heyeti kararı ile açılan ve Osmanlı Devleti'nde ilk resmî müsikeyi mektebi olan Dârüelhan'ın hem isim babası hem de ilk umum müdürüdür. Onun bir diğer özelliği elli üç yaşlarında başladığı bestekârlığıdır. Peşrev, saz semâisi, yürük semâi ve şarkı formlarındaki eserlerinde parlak ve klasik tavrı dikkati çeker. Çok sevdiği, uzun süredir kullanılmayan nişâburek makamını besteleriyle tekrar canlandırmıştır. Yılmaz Öztuna günümüze ulaşan on altı eserinin listesini verir (*Türk Müsikîsi*, II, 530). Nevâ peşrevi ve saz semâisi ile segâh peş-

Ziyâ Paşa

revi Türk müsikisi saz eserleri repertuvarının en seçkin eserleri arasındadır. Nevâ saz semâisinde İtrî Efendi'nin nevâ kârındaki temayı büyük bir ustalıkla işlediği söylenir. Ayrıca sözleri Fuzûlî'ye ait olan, "Ey gül ne acep silsile-i müşk-i terin var" mısraıyla başlayan nişâburek nakış yürük semâisiyle yine aynı makamda, güftesi Nedîm'e ait müsemmen usulünde, "Bin zeban söylersin ol çeşm-i sühan-perdâz ile" ve birleşik nîm-sofyan usulünde, "Mest-i nâzım kim büyüttü böyle bî-pervâ seni" mısralarıyla başlayan şarkıları onun çok sevilen bestelerindendir. İsviçreli hukukçu Johann Kaspar Bluntschli'nin *Le droit internationale codifié* adlı eserini Türkçe'ye çeviren Ziyâ Paşa aynı zamanda tiz bir koleksiyoncu olarak tanınmıştır. Lavtacî Andon'un icrasıyla iki karcıgar ve bir gerdâniye köçekçe takımı Nevres Bey'e notaya aldirtmış, sabâ köçekçelerin notaya alınması ise yarım kalmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnülemin, *Hoş Sadâ*, s. 301-302; Bakî Süha Ediboğlu, *Ünlü Türk Bestekârları*, İstanbul 1962, s. 245; Özalp, *Türk Müsikisi Tarihi*, II, 60-61; Yılmaz Öztuna, *Türk Müsikisi*, Ankara 2006, II, 529-530; Ruşen Ferit Kam, "Büyük Türk Bestekârları: Ziya Paşa", *Radıyo*, sy. 91-93, Ankara 1949, s. 19, 28; İsmail Baha Süreksan, "Ölümünün Dördüncü Yıldönümü Münasebetiyle: Suphi Ziya Özbekkan'a Dair", *Musikî ve Nota*, sy. 9, İstanbul 1970, s. 4; a.m.f., "Dârüelhan'ın Kuruluşuna Dair", a.e., sy. 16 (1971), s. 5-6; Fethi Tevetoğlu, "Türkiye Maârif Nâzırları-2-", *Hayat Tarih Mecmuası*, sy. 6, İstanbul 1973, s. 21.

NURİ ÖZCAN

ZİYÂ ŞÜKÛN

(1870-1949)

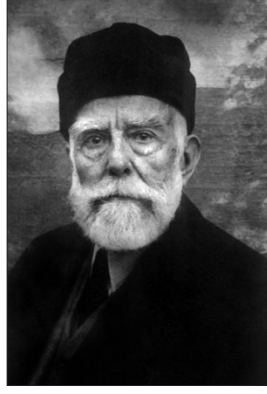
Eğitimci ve sözlük yazarı.

İzmir'de doğdu. Asıl adı Yûsuf Ziyâed-din'dir. İzmir Dârüelmuallimîn hocalarından olan babası Kıbrıslı Mehmed Kâmil Efendi'den aldığı derslerle ilk eğitimine başla-

ZİYÂ ŞÜKÛN

di. İstanbul'a gidip alay müftüsü ve Dârülfünun hadis hocası Hâfız Mehmed Efendi'nin derslerine devam etti. Ardından İzmir'de Dârümuallimîn imtihanına girecek bu okulun yüksek bölümüne kaydoldu. 1896'da babasının vefatından sonra giriş imtihanındaki başarısı yeterli görülüp onun yerine hoca tayin edildi. Fahrî olarak da mekâtîp müfettişliği yaptı. Öğretmenliği sırasında İzmir'de özel eğitime olan istek üzerine babasının Namazgâh'taki konağında 3 Ocak 1901'de Dârüledeb adıyla özel bir okul açtı. Biri ihtiyat, üçü ibtidâî olmak üzere dört sınıflık ilkokul seviyesindeki Dârüledeb'in müdürlüğünün yanı sıra Türkçe ve ahlâk derslerine de girdi.

II. Meşrutiyet'ten sonra İttihat ve Terakkî'nin baskısıyla Dârümuallimîn müdürlüğünün başkasına verilmesi yüzünden 22 Eylül 1909'da bu okuldaki görevinden ayrılarak İstanbul'a gitti. Burada Dârülfünun Farsça hocalığına talip oldu. Tayin için kurulan heyetin onun bu dersi okutup okutamayacağı hususundaki tereddüdü üzerine İran sefiri Mirza Dâniş Han'a başvurup ondan Farsça öğretebileceğine dair icâzet aldı. 14 Aralık 1909'da Dârülfünun'da ve Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi'nde Farsça hocalığına başladı. Aralık 1913'te Dârülfünun'daki görevine diğer hocalarla birlikte son verildi. Ardından Dârüşşafaka Medresesi'nde Farsça ve 1917'de Numune Mektebi'nde Türkçe derslerine girdi. I. Dünya Savaşı esnasında oğlu Mehmed Kâmil'i kaybetmenin üzüntüsüyle hocalığı bırakıp münzevi bir hayat yaşamaya başladı ve altı yıl boyunca derslerden uzak kaldı. Talebesi Maarif vekili Vâsif Çınar'ın ısrarıyla 1924 yılından 1929'a kadar Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi'nde Arapça ve Farsça dersleri verdi. Bu dersler programlardan kaldırılınca görevini 1932'ye kadar Balıkesir Öğretmen Okulu'nda din dersi, daha sonra İstanbul Cumhuriyet Orta Mektebi ve Vefa Lisesi'nde Türkçe hocalıklarıyla sürdürdü. 9 Nisan 1935'te kendi isteğiyle emekliye ayrıldı ve çalışmalarını hazırlamakta olduğu Farsça-Türkçe sözlük üzerine yoğunlaştırdı. Dört çocuk babası olan Ziyâ Şükûn 13 Haziran 1949'da İstanbul'da vefat etti. Divan tarzında, döneminin şiirini andırır ahlâkî manzumeler yazmış ve Farsça'dan şiir tercümelemiştir (İbnülemin, s. 2080-2084). 1908'de İzmir'in edebiyat ve yazı çevrelerinin önemli siması Mahmud Fuad ile birlikte haftada bir yıl süren ve 36. sayıya kadar haftada bir, daha sonra beş günde bir olmak üzere kırk sayı çıkan *Gencine-i Edeb'i* yayımlanmıştır.

Ziyâ Şükûn

lamıştır. Derginin yönetim merkezi olarak Dârüledeb Mekteb-i Husûsî gösterilmiştir. II. Meşrutiyet döneminde İstanbul'da *Peyâm-ı Sabah* gibi bazı gazete ve dergilerde Muallim Ziyâeddin adıyla az sayıda şiir ve makale yazmıştır.

Eserleri. 1. Farsça-Türkçe Lûgat: Ferheng-i Ziyâ Gencine-i Güttâr. Ziyâ Şükûn'un en önemli eseridir. Farsça hocalığı sırasında başladığı yıllarca süren bu çalışmada yurt dışındaki kaynaklara ulaşmakta zorluklarla karşılaşmasına rağmen birçok eseri inceleyerek sözlüğün yazımına devam etmiş, Farsça kökenli kelimelerin yer aldığı sözlükle ilgili kaynakları toplu halde bir kütüphanede gözden geçirmek için Fatih civarında bir ev kiralamıştır. Sözlüğün kaynakları arasında *Burhân-ı Kâtî*, *Ferheng-i Cihângiri*, *Ferheng-i Reşîdî*, *Ferheng-i Nâsir*, *Bahâr-ı 'Acem*, *Ķâmûs-i Fârisî*, *Ferheng-i Şu'ûri* gibi sözlükler bulunmaktadır (diğer kaynaklar için bk. *Farsça-Türkçe Lûgat*, bk. Önsöz). Sözlüğüne lûgat kitaplarından aldığı manzum örneklerin yanı sıra eski ve yeni İran şairlerinin divanlarını tarayıp seçtiği beyitleri çevirileriyle birlikte vermiş, böylece 10.000'i aşan Farsça beyti Türkçe'ye çevirmiştir. 18.000'e yakın madde başı içeren *Ferheng-i Ziyâ* Millî Eğitim Bakanlığı'na basılmıştır (İstanbul 1944-1951; Ankara 1967, 1984). **2. Gencine-i Güttâr-ı Fârisî.** İçinde Farsça seçme şiirlerin yer aldığı bu küçük gramer yıllarca Galatasaray Lisesi'nde ders kitabı olarak okutulmuştur (İstanbul 1325). **3. 100 Senelik Balıkesir Takvimi** (Balıkesir 1935).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, Dahiliye-Mektubî Kalemi, Dosya nr. 2629, Gömlek nr. 40; BA, Maarif Mektubî Kalemi, Dosya nr. 1010, Gömlek nr. 43; Ziyâ Şükûn, *Farsça-Türkçe Lûgat*, Ankara 1984, bk. Önsöz; a.mlf., "Türkiye Şeyhümuallimi Ziyâ Şükûn'un Hayatı", *Yeni Bilgi*, 1/10, İstanbul 1948, s. 56-58; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, s. 2080-2084; M. Debîr-i Siyâkî, *Ferhenghâ-yi Fârisî ve Ferheng-i Gûnehâ*, Tahran 1368 hş., s. 293; Mehmet İnce,

Mahmut Fuat: *Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri*, Ankara 1994, s. 54-58; Ömer Faruk Huyugüzel, *İzmir'in Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)*, Ankara 2000, s. 596-598; Sadiye Tutsak, *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, Ankara 2002, s. 88, 192, 193, 223-224; Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir 2002, s. 37; "Şükûn, Ziya", *TDEA*, VIII, 186.

RIZA KURTULUŞ

ZİYÂD b. ABDURRAHMAN

(bk. ŞEBTÛN).

ZİYÂD b. ASFAR

(زید بن الأصفر)

(ö. I./VII. yüzyıl sonları)

İlk dönem Hâricî fırkalarından Sufriyye'nin kurucusu olarak kabul edilen kişi

(bk. SUFRİYYE).

ZİYÂD b. EBİH

(زید بن أبيه)

Ebû'l-Mugire Ziyâd b. Ebî Süfyân

(ö. 53/673)

Emevîler'in Irak valisi.

Hicretin birinci yılında (622) Taîf'te doğdu. Annesi İranlı bir devlet adamının Hâris b. Kelede'ye hediye ettiği Sümeyye adlı bir câriyedir. Hâris b. Kelede, Nâfi' ve Nüfey' (Ebû Bekre) adındaki çocuklarının annesi olan Sümeyye'yi daha sonra kölesi Ubeyd er-Rûmî ile evlendirdi. Ziyâd bu evliliğin devam ettiği yıllarda dünyaya geldi. Kendisine Ziyâd b. Sümeyye veya Ziyâd b. Ubeyd künyesi verilmeyle birlikte babasının kim olduğu bilinmediği için daha ziyade İbnü Ebîhi (babasının oğlu) diye tanındı. 44 (664) yılında Muâviye b. Ebû Süfyân tarafından Ebû Süfyân'ın nesebine bağlanınca Ziyâd b. Ebû Süfyân olarak adlandırılrsa da Ziyâd b. Ebîhi adıyla şöhrat kazandı.

Hz. Peygamber'i görmeyen Ziyâd b. Ebîhi, 9 (630) yılında Sakîf kabilesinin İslâm'ı kabul etmesi esnasında veya Hz. Ebû Bekir döneminde müslüman oldu. Taîf'te çocukluğunda okuma yazma öğrendiği anlaşılmaktadır. Hz. Ömer zamanında 14 (635) yılında Basra bölgesine kumandan tayin edilen eniştesi Utbe b. Gazvân ile birlikte bölgedeki fetihlere katıldı. Furât şehrinin fethinde ele geçirilen ganimetleri dağıtacak bir kişi bulunamayınca daha on dört yaşında iken ganimetlerin taksimini onun yaptığı bildirilmek-